

покоји извор, макар и писмо, и напokon се упућивао у битност питања. Искључујући фусноте и имајући пред очима битни садржај, види се да аутор није препричао сву множину извора, већ је на темељу њих изнио резултате у независној обради. Осим оног елементарног, он је не само научним радницима већ и обичним читаоцима разумљив и схватљив.

Милан Ивановић

ОКТАБРСКАЈА РЕВОЛУЦИЈА И ЗАРУБЕЖНЫЕ СЛАВЈАНСКИЕ НАРОДЫ

Зборник радова под редакцијом А. Ј. Манусевича. Издање Академије Наука СССР. — Институт славјановеденија. Москва, 1957 год., стр. 386.

Упоредо са многим публикацијама, посвећеним великом јубилеју — четрдесетогодишњици Октобарске револуције, Институт Славјановеденија при Академији наука СССР издао је и ову књигу. Зборник по азбучном реду садржи следеће радове: Кристо Кабакијев — Партија тијесних социалиста, револуција у Русији и Цимервалдски покрет; Јермолајева Р. — Из историје пољских комунистичких организација и органа РКП(б) за рад међу пољским становништвом на територији Совјетске Републике у 1917—1921 г.; Манусевич А. — Дјелатност пољских социјал-демократских организација у Русији у периоду припремања Октобарске револуције (март—октобар 1917); Калениченко П. — О дјелатности Пољског привременог револуционарног комитета; Сухомлинова Г. — Из историје стварања Чехословачке државе 1918 год.; Марина В. — Револуционарни покрет у Словачкој у 1918—1919 г. Питања из наше историје заступљена су радовима И. Очака — Из историје учешћа Југословена у борби за побједу совјетске власти у Русији (1917—1921) и Писарева Ј. — Велика октобарска социјалистичка револуција и револуционарна борба народа Југославије у 1917—1920 г.

У краћем предговору даје се сажет приказ политичког стања у словенским земљама, констатује да већина разматраних питања није до сада нашла одраза у совјетској исторској науци и да ови радови, углавном, имају истраживачки карактер.

За нас посебно интересовање претставља рад И. Очака о учешћу Југословена у догађајима у Русији 1917—1921 г., па ћемо се на њему задржати детаљније.

Проучавању овог питања код нас није било посвећено довољно пажње, тако да осим књиге „Југословенски добровољачки корпус у Русији“, коју је издао Војно-историски институт Југосло-

венске армије, немамо других значајнијих радова. Приступајући изучавању овог питања И. Очак се ослонио на богату историску грађу која је непроучена и необјављена лежала у разним совјетским архивама [Архив Института марксизма-лењинизма при ЦК КПСС (ИМЛ), Централни државни војно-историски архив у Москви (ЦГВИА), Централни државни архив Октобарске револуције (ЦГАОР), Централни државни архив Црвене армије (ЦГАЦА)]. Осим тога, коришћене су необјављене успомене Југословена — учесника грађанског рата и разни листови и леци који су излазили и штампани у Русији на српскохрватском и словеначком језику. Чињеница да је у раду коришћено мноштво необјављених докумената (преко двјеста записа испод текста аутор наводи) умногоме повећава његову вриједност.

Неколико милиона војних заробљеника налазило се у Русији током Првог свјетског рата. Били су то официри и војници аустроугарске и њемачке војске. Револуционарни догађаји у Русији 1917 године имали су велики утицај и на ову масу сељака и војника обучених у војничке шињеле. Међу њима је био и велики број Југословена. Није тачно утврђено колико се Југословена налазило у Русији у то доба, али њихов број је прелазило неколико стотина хиљада. Политичка диференцијација међу њима највише се испољила послје Октобарске револуције, а томе је допринио и конгрес војних заробљеника који је одржан у Москви у априлу 1918 године. На конгресу су усвојена рјешења о активном учешћу војних заробљеника у борби за совјетску власт и о организацији комунистичких секција, од којих је у мају исте године организована Федерација иностраних комуниста при РКП(б). Руководилац ове Федерације био је познати лидер радничког покрета Бела Кун. У састав Федерације ушла је и Југословенска група при РКП(б).

У првом раздјелу — Историја Југословенског добровољачког корпуса — аутор наводи податке о положају у Корпусу, даје правилну оцјену политичких збивања и шовинистичке политике коју је српска влада спроводила у Корпусу. Интересантна је изјава бившег војника Корпуса Чудковског (Н. Ковачевић), који је касније био командант одреда у Црвеној армији, о тешком положају и терору који је владао у Корпусу. Под утицајем револуционарних догађаја 1917—1918 године и јаке пропаганде, Корпус се фактички распао и из њега је у почетку 1917 године отишло преко 12 хиљада људи. При излагању овог раздјела аутор је, поред осталог, користио и податке из књиге Југословенски добровољачки корпус у Русији.

Друго поглавље — Организације Југословена у Совјетској Републици.

Крајем 1917 године у саставу отсјека за војне заробљенике при Народном комесаријату за иностране послове створен је и југословенски подотсјек. Покренута је борба против чланова Срп-

ске војне мисије, који су проводили пропаганду против Црвене армије и совјетске владе и уз то бавили се и шпекулациом, тако да је њихова дјелатност ускоро била онемогућена.

Међу Југословенима у Русији у почетку 1918 године запајају се два политичка правца. Први сачињавају претставници буржоаских националиста, који су, прикривајући се револуционарним и социјалистичким паролама, организовали у Москви Југословенску револуционарну федерацију. Ова група издавала је и свој лист „Слобода“, а штампала је и неколико летака. Вршећи пропаганду под паролом „неутралности“, ова група је постепено дошла на позиције краљевске војне мисије и као таква, у љето 1918 године, од стране револуционарних југословенских елемената била ликвидирана.

Претставници другог правца — Југословенски комунисти — проводили су линију активне подршке совјетске владе. У Москви је 16 маја 1918 године одржан први пленарни састанак Југословенске групе комуниста, који су, руководећи се принципима марксизма, ријешили да организују своју партију у саставу РКП(б), а два мјесеца касније завршена је била и израда Устава групе, који се састојао из седам тачака. Тако је у Русији била организована Југословенска комунистичка група, која је уствари била секција РКП(б).

Оснивач и први руководилац ове групе био је Вукашин Марковић. На основу грађе која се налази у архивама у Совјетском Савезу, аутор даје и кратку биографију овог заслужног револуционара. Вукашин Марковић је био члан Руске социјал-демократске партије од 1903 године. У 1917 ступио је у Црвену армију. По поруци Владимира Иљића Лењина, водио је пропагандни рад међу војним заробљеницима и био један од организатора интернационалних јединица Црвене армије. Када је 26 августа 1918 године организован Отсјек Јужних Словена при Народном комесаријату за национална питања, за претсједника Отсјека назначен је Вукашин Марковић.

Стварање своје комунистичке организације претстављало је вишу етапу у консолидацији снага на страни револуције и наишло је на велики одзив код Југословена у Русији. Тако је у југословенским јединицама Црвене армије, које су организоване одмах послје револуције у граду Саратову 18 августа, била усвојена резолуција која је позивала све Србе, раднике и сељацима, све Јужне Словене да се уједине у чврсте комунистичке организације, које ће помагати совјетску власт и у исто вријеме припремати нашу радничку и сељачку класу за свјетску револуцију. У Москву су долазили специјални делегати да би били примљени у Партију. Аутор наводи један карактеристичан примјер који ћемо и ми навести, а то је изјава борца Првог југословенског комунистичког пука Лазара Манојловића од 10 септембра 1918 године: „Дру-

гови!, Дошавши овамо као делегат Првог југословенског комунистичког пука обраћам се вама: примите ме у Партију. радник сам — грађевинар. Члан Интернационале од 1901 године у Новом Саду. Од тада се непрекидно налазим у радничком покрету. У периоду Фебруарске револуције напустио сам Српски корпус, био у Кијевској организацији. . .“ Сличних изјава било је много. Из Москве су, од стране Југословенске комунистичке групе, слати агитатори у разна мјеста гдје су се налазили Југословени, са задатком да стварају партиске организације. Тако је једна група — у саставу: Груловић Никола, Шипош Иван, Корошец Франц, Манојловић Лазар, Рајковић Лазар и Гербанов Михаило — добила пуномоћје да ради као Царицински комитет Комунистичке групе Јужних Словена и послата је била у Царицин. Централни комитет Југословенске комунистичке групе обратио се 1919 године свим јужнословенским комунистима — Србима, Хрватима, Словенцима и Бугарима — да учврсте своје организације и да организују конференције на којима морају бити изабрани комитети који су дужни да се повежу са ЦК у Москви.

Крајем 1918 године југословенске комунистичке организације постојале су у Петровграду, Царицину, Астрахану, Саратову, Самари и другим градовима, а осим тога још и у свим јединицама Црвене армије у којима је било Југословена.

Југословенска комунистичка група била је организована и у Украјини, при ЦК КП(б) Украјине. Центар ове групе био је град Кијев. С тиме у вези, можемо објаснити, иако о томе аутор овдје и не говори, боравак Вукашина Марковића у Кијеву. У Сибиру, при Обласном Сибир. Биро КП(б), радио је и Југословенски Сибирски биро, који је обједињавао Југословене у већим градовима Сибира: Иркутску, Краснојарску, Омску, Томску и др. И у Средњој Азији, у градовима Ташкенту, Самарканду и др., постојали су мјесни бирои југословенских комуниста.

Свим овим организацијама руководио је Централни комитет у Москви, у саставу од пет чланова.

Главни задатак ових комунистичких организација у Русији у периоду 1918—1919 године био је усмјерен на вођење пропаганде међу бившим војним заробљеницима у циљу њиховог ступања у Црвену армију, на вођење пропаганде у југословенским контрареволуционарним јединицама на Сјеверу и у Сибиру, и на пропагандни рад са Југословенима који су се налазили у Црвеној армији.

У освјетљавању ове дјелатности посебно мјесто заузима штампа. И. Очак наводи листове који су излазили у Русији на српскохрватском и словеначком језику, што је од нарочитог интереса за историју наше штампе. Ево тих листова:

„ЈУГОСЛАВИЈА“ — орган „независних“, који су касније основали Југословенску револуционарну федерацију. Лист је изла-

зио неко вријеме у Петровграду („Југославија“ П. 1 (14) септембра 1917 г. стр. 55, 60. ЦГАКА ф. 28361, оп. 3. д. 466. л. 1);

„ЗЕМЛЯ И ВОЛЯ — ЗЕМЉА И СЛОБОДА“ — Петровград. Лист је излазио краће вријеме на српскохрватском језику у почетку 1918 године. Послије организовања Југословенског подотсјека при Народном комесаријату за иностране послове, лист је излазио као орган радничко-сељачке владе — Савјета народних комесара;

„СЛОБОДА“ — Орган Југословенске револуционарне федерације. Лист је излазио на српскохрватском језику, једанпут недјељно, у Петровграду. Уредник листа био је адвокат М. Радошевић (после Првог конгреса КПЈ избачен из Партије као центрумаш и ренегат). У Редакцији су били и чланови Извршног комитета Федерације: проф. Радослав Јовановић, М. Банић, М. Комненовић, Ј. Мастњак. Лист је био намијењен војним заробљеницима и добровољцима. (Ј. К. Илински, Списак повремених издања за 1918 год. М. 1922 стр. 196.);

„РЕВОЛУЦИЈА“ — Орган Југословенске групе при РКП(б). Лист је излазио у Москви, на српскохрватском језику, од априла до јуна 1918 године. Уредник листа био је Иван Ференчек, Главни задатак листа „...објединити све Југословене у јаку организацију и свим силама се старати олакшати живот један другоме“ („Револуција“ 15.IV.1918). Послије два мјесеца лист је отпочео да излази под називом „Свјетска Револуција“;

„СВЈЕТСКА РЕВОЛУЦИЈА“ — орган Југословенске комунистичке групе (бољшевика) — Москва. Излазио је недјељно, од јуна 1918 па до 1919 године, на српскохрватском језику, а понекад су штампани и чланци на бугарском. Тираж листа је прелазео 20.000 примјерака. Популаран је био толико да је слат у скоро све веће градове Русије;

„ЈУГОСЛОВЕНСКИ РЕВОЛУЦИОНАР“ — орган Југословенске комунистичке групе у Кијеву. Излазио почетком 1918 године. Уредник листа С. Ландикушић;

„КОМУНА“ — лист комунистичке групе у Иркутску; (Листове „Југословенски револуционар“ и „Комуна“ аутор није могао да пронађе.);

„ЦРВЕНИ БАРЈАК“ — лист Комунистичке групе у Ташкенту.

Осим листова, много се штампало и пропагандног материјала у виду летака на српскохрватском и словеначком језику. У књизи аутор наводи сљедеће летке: „Српским војницима у Русији“ (тираж 50.000 примјерака); „Зашто су Вас послали у Украјину?“; „Радници, сељаци и војници“ (на словеначком — тираж 20.000 примјерака); „Српским војницима“ (на српском — тираж 30.000

примјерака); „Зауставимо преварени пролетаријат“ (на хрватском — тираж 20.000 примјерака); „Друговима који одлазе у домовину“ (на словеначком — тираж 10.000 примјерака).

При упоређењу података о штампани која наводи И. Очак са подацима Вука Драговића у његовом раду Српска штампа између два рата (издање Српске академије наука, Београд 1956), наићи ћемо на неке разлике, а у исто вријеме то ће нам омогућити да добијемо што потпунији преглед у овом питању. Вук Драговић није забиљежио „Земљу и Слободу“, „Југославију“, „Југословенског револуционара“ и „Комуну“ а ни неколико летака који су штампани баш у овом раздобљу. Разлике постоје и у датирању мјеста излажења и саставу Редакције листа „Слобода“. По В. Драговићу, лист је излазио у Москви и одговорни је уредник био Стеван Ј. Бркић, а сарадници листа Станислав Винавер, Драгољуб Ј. Илић, М. Радошевић и В. Максимовић, док Очак као мјесто излажења листа наводи Петровград, а и други састав Редакције (види горе). Ни Очак није дао потпун попис периодике, тако да код В. Драговића налазимо четири листа која нијесу поменута у овом раду.

Баш у овај период падају и први преводи дјела В. И. Лењина на српскохрватски језик, и то: „Држава и револуција“, „На борбу за хлеб“, „Наредни задаци Совјетске власти“, „Писма о тактици“ и др. Издата је била и биографија В. И. Лењина. Тираж ових издања достигао је 20.000 примјерака.

У Москви су били организовани и курсеви за чланове Југословенске комунистичке групе које су завршила 73 југословенска комуниста.

Револуционарни догађаји у Русији, грађански рат и све тежи положај младе Совјетске Редублике поставили су питање што ширег учешћа Југословена у Црвеној армији и у исто вријеме захтијевали потпуну ликвидацију дјелатности Српске војне мисије. Зато је на молбу Југословенске комунистичке групе при РКП(б) организован Отсјек за Јужне Словене при Народном комесаријату за националан питања. Претсједник Отсјека био је Вукашин Марковић, а секретар Б. Чошић. Отсјек је имао секције, и то: политичко-пропагандну, војну, рада и културно-просвјетну.

По завршетку Првог свјетског рата, у циљу организовања повратка бивших војних заробљеника и бриге о њима, формиран је Југословенски савјет радничких и сељачких посланика, који је непосредно ступио у везу са владом у Београду ради организовања повратка Југословена кући.

Треће поглавље — Југословенски одреди у Црвеној армији. Овдје аутор нарочито истиче масовно учешће и херојску борбу Југословена на страни Црвене армије. У јединицама Црвене армије налазили су се специјални одреди састављени само из Југословена. Осим тога, Југословена је било и појединачно или у мањим

групамa у многим јединицама, а они су се борили и у интернационалним јединицама. Први југословенски одред Црвене армије, који је бројао 600—700 људи, формиран је у Одеси. У току 1917—1920 године основни рејони у којима се налазило највише Југословена и у којима су и организовани одреди били су градови Јекатеринослав, Саратов, Самара, Казањ, Царицин, Астрахан и Црни Јар. У Јекатеринославу је крајем 1917 године формиран Први српски совјетски револуционарни одред, који је бројао око 600 људи. Командант одреда био је Данило Сердић, радник, родом из Београда, који је касније у току 1919—1920 године, у знак признања за изванредне заслуге и способност, заузимао положај начелника штаба армије и команданта корпуса Црвене армије. У Саратову је, у прољеће 1919 године, организован одред којим је командовао Љубомир Моин. Значајну помоћ у одбрани Царицина, који је тада био важан стратeгиска тачка, пружили су одреди Југословена, којих је у Царицину тада било неколико хиљада. Ту су били одреди под командом Николе Груловића, батаљон Југословена под командом Димитријевића и др. У књизи је наведено много примјера херојске борбе југословенских јединица и појединаца против бјелогардејаца и др. На иницијативу Југословенске комунистичке групе у Москви, формиран је Први југословенски комунистички пук. За команданта је назначен Д. Сердић, а за команданта митраљеског одреда у пуку Д. Георгијевић. Пук је веома активно учествовао у борбама и нанео значајне губитке непријатељу. Из нађеног списка види се да је у пуку било 293 комуниста. Партиском организацијом у пуку руководили су Никола Груловић и Иван Шипош. У једном извјештају се каже да је у почетку 1918 године на територији Русије дејствовало око 20 већих југословенских одреда, а сви су се борили на страни Црвене армије.

На сјеверу Русије са формирањем Југословенских одреда ишло је теже. У прољеће 1918 године Енглеске и Француске трупе, које су се искрцале у Архангелску и Мурманску, организовале су бјелогардејску побуну, а то је учинило да неке јединице бившег добровољачког корпуса, пребачених из Одесе у Мурманск, буду искоришћене у борби против совјетске власти, по дозволи српске владе. Путем терора и насиља приморавани су југословенски војници да се боре против Црвене армије. У извјештају Југословенске комунистичке групе Совјетској влади од 23 августа 1918 године каже се да црногорски војници који су се вратили из Архангелска причају о присилној мобилизацији и терору који се спроводи над свима који откажу учешће у борби против Црвене армије.

Југословенска комунистичка група слала је своје агитаторе у такве јединице. Херојском смрћу погинуо је Саво Никетић, агитатор, о чему је јављао лист „Свјетска револуција“ Не желећи да се боре против своје браће, Југословени су све чешће отказивали

послушност и добровољно прелазили на страну Црвене армије. Дошло је и до побуне југословенских војника у Мурманску.

У Сибиру је формирање југословенских одреда Црвене армије отпочело крајем 1919 и почетком 1920 године, касније него на Југу Русије. Организовањем ових одреда руководио је Сибирски југословенски биро при Сибирбиру РКП(б). На основу архивске грађе Очак је саставио таблу са подацима о бројном стању комуниста и симпатизера Југословена који су се налазили у градовима Сибира. Најјача партиска организација била је у граду Омску. Настојања контрареволуције да формирану у Томску пук, који је носио име Матије Гупца, употреби у борби против Црвене армије није уродио плодом, јер су се војници пука побунили.

Активно су учествовали у руковођењу и организовању југословенских одреда Црвене армије у Сибиру Маријан, Хрват по националности, Валадија Милан и Павле Грегорић, који је заједно са пуком прешао на страну Црвене армије а у 1920 години био лектор на партиским курсевима и један од преводилаца пропагандне литературе на српскохрватски језик, затим Вјекослав Смољан, који је био секретар Југословенске групе при организацији РКП(б) у Томску. У списку чланова Омске југословенске комунистичке групе аутор наводи и име Матвеја Броза, претпостављајући да је то Јосип Броз Тито који се у то вријеме налазио у Омску и активно учествовао у борби за совјетску власт.

Од разних одреда у Сибиру је била организована Прва комунистичка интернационална дивизија. Начелник њенога штаба био је Марион. У књизи се наводи интересантан извјештај о стању у Сибиру који је поднио Георгијевић, који је, тамо био послат са специјалним задатком.

Југословенских одреда у Црвеној армији било је и на самом југу Русије, у Туркменији.

Од истакнутих Југословена који су се налазили на руководећим дужностима у Црвеној армији, поред већ поменутих, аутор наводи и Емила Чопа, команданта пука, команданта интернационалне дивизије у Украјини и касније начелника штаба 4 армије Г. Барабаша — Хрвата, С. Ландикушића и друге. Интересантни су подаци о Јелисавети Перковић — јединој Југословенки учесници Октобарске револуције, а која је родом из Ливна, из Босне.

Посебно мјесто посвећено је хероју грађанског рата Алексис Дундићу. Поред његове биографије и описа борбе, аутор наводи и библиографију важнијих радова о њему.

Давши кратак преглед историје учешћа Југословена у борби за совјетску власт у Русији, аутор на крају говори и о њиховом повратку у домовину.

Објективност и савјесност са којом је писан овај рад заслужују признање. Иако аутор не претендује на исцрпно излагане теме, о чему и сам говори, с обзиром на мноштво коришћених нових података, за нас је овај рад значајан. Значајан је и по томе што у њему налазимо нашу на дјелу доказану вјерност принципима интернационализма и пролетерске солидарности.

Мирослав Лукетић

БАТРИЋ ЈОВАНОВИЋ, КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1919—1941,

Београд, 1959 „Војно дело“, 344*

Период наше најновије историје од стварања југословенске државе 1918, односно КПЈ 1919, па до почетка Народноослободилачке борбе и Народне револуције наших народа, и поред свог значаја, доскора није био предмет систематскијег научног истраживања. Изучавање овог периода било је отежано непостојањем најзначајније архивске грађе, која је добрим дијелом у току рата уништена. Посебно је отежано изучавање историје КПЈ, чија архива, због специфичних услова илегалног рада, није могла бити сачувана. Послије рата основане су научне установе: институти, архиви, заводи, музеји и др., с посебним задатком да изучавају нашу најновију историју, у првом реду историју радничког покрета, КПЈ и Народне револуције. Ове установе су интензивније почеле да раде на прикупљању, сређивању и обради грађе о овом периоду и већ су почеле да дају резултате свог рада. Нарочито плодна била је у том погледу 1959, јубиларна година СКЈ.

До појаве књиге Батрића Јовановића, **Комунистичка партија Југославије у Црној Гори 1919—1941**, није било већих радова који би цјеловитије обрађивали овај значајни период у развоју наше Партије. Појавом Јовановићеве књиге овај период први пут добија такву обраду. Дјелатност КПЈ у овој књизи излаже се по поглављима, којих има 12: **Уједињење Црне Горе са Србијом, Положај Црне Горе у капиталистичкој Југославији, Легални период рада КПЈ 1919—1920, КПЈ у Црној Гори 1921—1929, КПЈ у Црној Гори 1929—1932, КПЈ у Црној Гори 1932—1937, КПЈ у Црној Гори 1938—1941, Разноврсност форми рада КПЈ, Борба КПЈ за самоопредјељење црногорског народа, Методи класног непријатеља у борби против КПЈ, 27 марта 1941, КПЈ у априлском рату.** На крају аутор саопштава изворе и литературу, које је користио за свој рад. Књига има регистре: а) имена личности, б) назива држава,

* У приказу сам се користио дискусијом са састанка који је поводом књиге организовао Историски институт. У дискусији су учествовали: Саво Ерковић, Димо Вујовић, Љубо Анђелић, Гојко Вукмановић, Зоран Лакић и Радоје Пајовић.